

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	13
'Aho	Pulelulu, 10 'Akosi 2022

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmate Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka	Hon. Semisi Fakahau
'Eiki Minisitā Toutai	Hon. Semisi Fakahau
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Vaea	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu
Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 13/2022 FAKATAHA
'A E FALE ALEA 'O TONGA**

'Aho: Pulelulu 10 'Aokosi, 2022

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu	
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea	
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea	
Fika 04	:	Ngaahi Ngāue ke lipooti ki he Fale Alea:	
		4.1	Potungaue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2020/2021 [<i>Tali pea mo e fakatonutonu</i>]
		4.2	Potungaue Pa'anga 2020/2021 [<i>Tali pea mo e fakatonutonu</i>]
Fika 05	:	KOMITI KAKATO:	
			LIPOOTI/FAKAMATALA FAKATA'U:
		5.1	Potungaue Mo'ui 2020/2021
		5.2	Potungaue MEIDECCC 2020/2021
		5.3	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki he 2017
		5.4	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki Sanuali 2020 ki Sune 2021
		5.5	'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 2020/2021
		5.6	Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he Ta'u 'oku ngata 'i he 'aho 30 Sune 2021
		5.7	Komisoni Fili 2020/2021 (Lipooti 'i hono fakahoko 'o e Fili Lahi 2021)
		5.8	Potungaue ki Muli 2020/2021

		5.9	Potungaue Fakamaau'anga 2020/2021
		5.10	Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Takimamata 2020/2021
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe	
Fika 07	:	Kelesi	

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	7
Lotu 'a e 'Eiki	7
Ui 'a e Fale	7
Me'a 'Eiki Sea	7
Ngäue mamafa e Fale Alea ke fakahoko fekau'aki mo e ola ngaahi hopo tangi	8
Ola e ngaahi hopo tangi	9
Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Minisita Pa'anga	10
Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Minisita MIA	12
Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Tokoni Palēmia	13
Fatongia 'o e Fale Alea ke fakahifo 'a e Kau Fakafofonga 'e Toko Tolu mei honau takitaha sea 'i he Fale Alea	15
Me'a 'Eiki Sea kuo 'atä ngaahi sea 'i Fale Alea vähenga fili Tongatapu 4, 6 & 7	16
Me'a 'Eiki Palēmia hili fakahifo kau Minisita mei honau sea	16
Me'a Lord Tu'ivakanö fakamälö'ia ngäue kau Minisita Kapineti kuo fakahifo	17
Me'a <i>Dr. Tu'i'onetoa</i> fakamalo'ia kau Minisita kuo mole honau sea Fale Alea	18
Poupou ki he fokotu'u Palēmia kole toloi e Fale	19
Päloti'i 'o fakapaasi fokotu'u Palēmia ke toloi e Fale Alea	19
Kelesi	20

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Pulelulu, 10 'Akosi 2022

Taimi: 1045-1050 pongipongi

Sātini Le'o Le'ole'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie lelei ki he pongipongi ni Hou'eiki. Kole atu ke tau kamata 'aki 'a e lotu 'a e 'Eiki.

Lotu 'a e 'Eiki

(Na'e kau kātoa 'a e Hou'eiki Fale Alea 'i hono hiva'i 'a e lotu 'a e 'Eiki ki he pongipongi ni.

'Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke ui e Hou'eiki Mēmipa..

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o 'Ene 'Afio, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'atā ke fakahoko hono ui 'o e Fale ki he 'aho ni, 'aho Pulelulu 10 'Akosi, 2022.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Minisitā ki he Toutai, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā ki Mulī mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā, 'Eiki Nōpele Vaea, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui.

PoakiSea ka u toe fakaongo mu'a, 'Eiki Minisitā ki he Toutai, 'Eiki Sea ko e ngata'anga e 'o e taliui ko e poaki 'oku kei hoko atu 'a e poaki 'a 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, kei hoko atu mo e poaki 'a 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, kei hoko atu 'a e poaki 'a Veivosa Taka pea mo Vātau Mefi Hui. Ko e 'Eiki Mēmipa pē 'e taha 'oku 'ikai tali hono ui 'oku 'i ai 'a e tui 'oku ne me'a tomui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'afio 'a e Ta'ehamai 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afio, Tama Tu'i Tupou VI kae 'uma'a 'a e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u. Tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauni, tapu pea mo e Ta'ahine Pilinisesi Kalauni mo e Fale 'o Tupou. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu atu...

<005>

Taimi: 1055-1100

Eiki Sea: ...Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki. Na'e toloi mai e Fale 'aneafi 'i he 2:00 efiafi ko e fakaafe 'a e 'Eiki Minisitā Ngoue ko u fakamālō pē na'e lava 'o fakakakato 'ene polokalama he efiafi 'aneafi pea na'e me'a atu ki ai e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Fale. \

Ko ia 'i he pongipongi ni Hou'eiki 'oku 'i ai e kaveinga mamafa 'oku tuku mai ki he tēpile e Fale Alea hangē pē ko e ngaahi tohi ko eni 'oku tufa atu ke mou me'a ki ai Hou'eiki. Ko e ngaahi tala tu'utu'uni eni mei he Hopo Tangi makatu'unga 'i he tu'unga e fili. 'A ia ko e tala tu'utu'uni eni 'e 5 kuo tufa atu Hou'eiki ka 'oku 'i ai e ni'ihī e ngaahi tala tu'utu'uni ko eni 'oku te'eki ai ke fakakakato hono liliu faka-tonga. 'Oku ou kole atu Hou'eiki 'e toki tufa atu ia 'i hono faingamālie ka ko e ni'ihī e ngaahi tala tu'utu'uni 'oku mahu'inga ke tau ngāue ki ai he pongipongi ni kuo 'osi lava e ngāue ki ai 'oku tufa atu ia.

Ka kimu'a pea tau hoko atu ki he 'etau 'asenita ngāue 'a ia 'oku hā atu pē 'i mu'a 'ia moutolu Hou'eiki te u to'o pē faingamālie ko eni koe'uhī ko e ola 'o e ngaahi Hopo Tangi makatu'unga 'i he hopo kole tu'unga 'i he fili pē ko e *Election Petitions* pea mo e ngaahi fatongia Fale Alea ke fakahoko fakatatau ki he Lao.

Ngāue mamafa e Fale Alea ke fakahoko fekau'aki mo e ola ngaahi hopo tangi

'A ia 'oku 'i ai 'a e kaveinga mamafa 'e tolu 'oku ou fie fakahā atu ki he Fale he pongipongi ni. 'Uluaki ko e puipuitu'a. Ua ko e ola e ngaahi Hopo Tangi pea ko e tolu ko e fatongia e Fale fakatatau ki he Lao.

Ko ia ko e fakamatala puipuitu'a Hou'eiki. " 'I he hili 'o e fili Fale Alea 'o e 'aho 18 'o Novema 2021 na'e fakahoko ha ngaahi hopo kole tu'unga 'i he fili 'a ia 'oku 'iloa koe *Election Petitions* 'o e ngaahi vāhenga fili 'e 7 'i he ngaahi vāhenga fili 'o Tongatapu, 'o anga pehe ni"

1. Vāhenga Fili Tongatapu 1, hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Pohiva mo Puloka.
2. Vāhenga Fili Tonagtapu 2, hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Sika mo Fasi.
3. Vāhenga Fili Tongatapu 4, hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Tapueluelu mo Moeaki.
4. Vāhenga Fili Tongatapu 5 hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Lautī mo Eke.
5. Vāhenga Fili Tongatapu 6 hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Fituafe mo Tei.
6. Vāhenga Fili Tongatapu 7 hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Piukala mo Saulala.
7. Ko e hopo faka'osi 'i he Vāhenga Fili Tongatapu 10,
 - a. hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Kiu mo Tu'i'onetoa pea mo e
 - b. hopo kole tu'unga 'i he fili vaha'a 'o Lanumata mo Tu'i'onetoa.

Ko e ngaahi tukuaki'i ne makatu'unga kotoa ia 'i he tukuaki'i ko e totongi ke fakaloto'i 'i he malumalu 'o e **Kupu 21 'o e Lao ki he Fili Fale Alea.**

Fakatatau ki he **Kupu 32 mo e Kupu 37 'o e Lao ki he Fili Fale Alea,** kapau 'e fakamo'oni'i 'a e ngaahi tukuaki'i ki ha ngaahi hopo ni,

<007>

Taimi: 1100-1105

Eiki Sea : Ko e me'a 'e 2 kuo pau ke hoko:

1. Kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a e Fili Fale Alea 'o e tokotaha ne tukuaki'i, pea ke 'oatu 'e he Fakamaau'anga Lahi ki he Sea 'o e Fale Alea 'a e **Tohi Fakamo'oni** *Certificate of Determination* 'a hono fakata'e'aonga'i 'o e fili ko ia; pea
2. Kuo pau ke **fakahifo 'e he Fale Alea** mei hono Sea 'i he Fale Alea.

'I he ngaahi hopo kotoa ko eni 'i he ngaahi Vāhenga Fili 'e 7 na'e 'osi tuku mai mei he Fakamaau'anga 'a e ngaahi tohi fakamo'oni 'o fakahā mai 'a e ola 'o e ngaahi hopo ni ki he Sea 'o e Fale Alea.

Na'e fakamahino mai, kuo **fakata'e'aonga'i 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a hono fili 'i he Fili Fale Alea 'o e 'aho 18 'o Novema, 2021 'o e Hou'eiki Fakafofonga 'o e ngaahi Vāhenga Fili 'e 4.** 'A ia ko:

1. Tongatapu 4,
2. Tongatapu 6,
3. Tongatapu 7 pea mo
4. Tongatapu 10 na'e fakata'e'aonga'i tu'o 2.

'I he hili hono tuku mai 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ni, na'e toe tuku mai kimui ange 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a e ola 'o e kole 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e ngaahi Vāhenga Fili ne fakata'e'aonga'I 'a hono fili honau kau Fakafofonga 'a ia na'e tali 'e he Fakamaau'anga Lahi **ke toloi pē stay** hono ngāue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e ola 'enua takitaha hopo kae 'oua kuo tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Tangi 'a ia ko e totonu faka-Konisitūtone 'a e Hou'eiki Fakafofonga ki he ola 'o 'enua takitaha Tangi.

'I he taimi tatau, ko e hopo kole tu'unga 'i he fili ki he Vāhenga Fili 'e 3, na'e 'ikai tali 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a e 'eke 'a e Talatalaaki. Na'e 'ikai 'i ai ha fakata'e'aonga'i 'e he Fakamaau'anga Lahi 'a e ola 'o e fili 'o e kau Fakafofonga 'o e ngaahi Vāhenga ko eni 'a ia ko e Vāhenga Fili ia 'o:

1. Tongatapu 1,
2. Tongatapu 2,
3. mo Tongatapu 5.

Neongo ia na'e fakahoko 'e he Tangi 'a e Tangi ki he Fakamaau'anga Tangi he Talatalaaki'i 'o e ngaahi hopo ni 'o makatu'unga 'i he tu'utu'uni ko ia 'a e Fakamaau'anga Lahi 'o fakafekau'aki mo e Vāhenga Fili 'e 2 'a ia **ko Tongatapu 1 mo Tongatapu 2.**

Ola e ngaahi hopo tangi

Ko e ola 'o e ngaahi Hopo Tangi. Na'e fakaa'u mai mei he Failēsisita 'o e Fakamaau'anga 'aneefiafi 'a e ngaahi Tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Tangi 'o Tonga fekau'aki mo e kotoa 'o e ngaahi Hopo Tangi ko eni fekau'aki pea mo e Fili Fale Alea. Ko e ngaahi Tu'utu'uni kotoa 'a e Fakamaau'anga Tangi na'e fakahoko he 'aho 9 'o 'Akosi 2022.

Kuo tufa atu he pongipongi ni ke mou ma'u kotoa 'a e tatau 'o e ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'a e Fakamaau'anga Tangi. Ko e fakamā'opo'opo eni 'o e ola fekau'aki mo e ngaahi Vāhenga Fili takitaha:

1. Tongatapu 1 - Ko e Tangi na'e fakahoko 'e he Talatalaaki na'a ne fakahoko 'a e tukuaki'i pea 'oku 'ikai tali 'a e Tangi. Ko ia ai '**oku 'ikai fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'o e Fakafofonga Tongatapu 1.
2. Tongatapu 2 - Ko e Tangi na'e fakahoko 'e he Talatalaaki na'a ne fakahoko 'a e tukuaki'i pea 'oku 'ikai tali 'a e Tangi. Ko ia ai '**oku 'ikai fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'o e Fakafofonga 'o Tongatapu 2.
3. Tongatapu 4 - Ko e Tangi na'e fakahoko 'e he Fakafofonga Tongatapu 4 na'e tali 'a e Tangi 'o fekau'aki mo e taha 'o e ngaahi tukuaki'i 'o e Fakafofonga, ka na'e 'ikai tali 'a e Tangi fekau'aki mo e ngaahi tukuaki'i kehe. Ko ia ai '**oku fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'a e Fakafofonga Tongatapu 4.
4. Tongatapu 6 - Ko e Tangi na'e fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 6 na'e 'ikai tali 'a e Tangi. Ko ia ai '**oku fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'o e Fakafofonga Tongatapu 6.
5. Tongatapu 7 - Ko e Tangi na'e fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 7. Na'e 'ikai tali 'a e tangi ko ia ai '**oku fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'o e Fakafofonga 'o Tongatapu 7.

Taimi: 1105-1110

6. Tongatapu 10 - Ko e ngaahi hopo tangi 'e 3 na'e fakafekau'aki mo e fili 'o e vāhenga ko ení:
 - i. Ko e tangi 'e 2 na'e fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 10 na'e tali fakatou'osi 'a e ongo tangi ko ia.
 - ii. Ko e tangi 'e taha na'e fakahoko 'e he Talatalaaki na'a ne fakahoko 'a e tukuaki'i. Na'e 'ikai tali 'a e tangi ko ia.

'Oku '**ikai fakata'e'aonga'i** 'a e Fili Fale Alea 'o e Fakafofonga 'o Tongatapu 10.

Kae kimu'a pea tau hoko atú te u tuku heni 'a e faingamālie faka'osi ki he Fakafofonga 'o Tongatapu 4, Tongatapu 6 pea mo Tongatapu 7 ke mou me'a faka'osi mai ki he Falé. Te u faka'atā atu 'a e taimi ko ení 'o 'ikai laka hake 'i he taki miniti 'e nima ko homou faingamālie 'eni. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Minisita Pa'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmia tapu atu ki he Tama Pilinisi kae 'uma'ā e kaungā Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea ko u kole e ki'i faingamālie ko ení ke u tali lelei 'a e tu'utu'uni 'a ho Fale pea ke hao atu mu'a e ki'i fakamālō tu'a pē 'a e motu'a ni.

Tapu ki he 'Afio 'a e 'Otua Tokaima'ananga he 'Otu Tonga. Tapu kia King Tupou VI. Ko e Hau Malu hotau Fonua, Ta'ahine Kuini Kuini Nanasipau'u Tuku'aho. Tapu ki he Tama Pilinisi Kalauni 'o Tonga Tama ko Tupouto'a 'Ulukalala mo e Ta'ahine ko Pilinisesi Sinaitakala. Tapu ki he Ta'ahine ko Pilinisesi Salote Mafile'o Pilolevu Tuita. Tapu kia Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Vaea mo e Hou'eiki 'o e Fonua. Tapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, Hu'akavameiliku pea mo e Hou'eiki

Kapineti ‘a ‘Ene ‘Afio. Tapu atu 'Eiki Sea mo e kau Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí pea fakatulou mo e Talamalu hotau Fonua kae fai atu ‘a e ki’i fakamālō tu’a ni.

‘Oku ou fakafeta’i, fakafeta’i he a’usia mai ‘a e ‘aho ko eni ‘oku kei fakatalutalu pē ‘a e mo’onia ko e ‘Otua ‘a e ma’olunga taha ‘i Tonga. Sea ko e motu’a ni na’e kole ‘a e poupou ‘a e Vāhenga ‘o e Tongatapu 4 pea mo e fonua ke me’angāue ‘aki kita ko au eni ‘Eiki ke fai ho finangalo ke lelei, ke vave pea toe lahi ange hono tokoni’i ‘a e vāhenga ke teke akó ‘i Ma’ufanga pea ke tauhi ki hoto kaungā’apí, ki he masiva, tokavaivaí pea mo e faingata’a’iá.

Ko e ‘aho ni Sea ‘oku kei faka’ofa’ofa pē pea ko u ma’u ha ‘ofa lahi ki si’oto kaungā filí mo ‘eku tui ko hoku monū mo hoku koloa ke tau ‘ofa pē.

Na’a ku fiefia lahi he ikuna ‘o e fili na’e fai ‘i Novema ‘o e 2021. Sea ko u tali lelei pea mo e ‘ulungia ‘o e ‘ahó mo’oni e lau ‘a e punaké ke tau tali ‘a e angi fulipē he ko e motu’a ni ko e motu’a fua kolosi pē. Te kei lau monū’ia pē tautautefíto ki he ngaahi ‘ofa ‘oku te lave ai ke te ‘ofa ‘aki, ‘ofa ki hoto kaungā’apí mo fai faka’atu’i, ‘apasia kiate ia pea mo toka’i e kakai. Ko e tumutumu Sea ‘o e ...

<009>

Taimi: 1110 – 1115

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... fakamālō ko e ‘uhí ko e faingamālie ki he motu’á ni ke tali fatongia ki he Pule’anga fili ‘e he kakaí pea mo e fili ‘a e fonuá. Ke lava ai ‘a e poupou ki he ‘Eiki Palēmiá Hu’akavameiliku, Hou’eiki Kapinetí mo e si’i kau ngāue fakapule’anga hono kotoa. Kaungā toho palau ke fakava’e ha fonua lelei mo ha pule’anga mālohi lolotonga e lōlahi e ngaahi faingata’a ‘i Tonga.

Ke ‘a Tonga ha fonua malu pea ke longo mo’ui ma’u pē ‘a e Pule’angá ke hakeaki’i ‘a e tūkunga mo’ui, ‘a e tūkunga ‘ilo’ilo ‘a e kakaí ‘i he potu kotoa pē ‘oku kau ki he pule ‘a e Pule’angá peá ke fakava’e ‘a e tali fatongia ‘i he tui mo e ‘apasia ‘Otua.

Sea ko hai kita ki’i motu’á ni ke te fakahoha’asi ho Falé, kae hao atu pē ko e ki’i motu’a fua fatongia pe eni ‘a Fakafanua. Pea ke hao atu ai ‘a ‘eku fakamālō tu’a ki he’ene ‘Afió ko e Hau Toka ‘o e fo’i pilioté ‘i he kolope.

Fakamālō ki he Fale ‘o Tupou, hūfanga he fakatapu pea mo e ngaahi talamalu hotau fonuá. Pea ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Tonga, Hu’akavameiliku mo e Hou’eiki Kapinetí pea ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea. Pea meí he tafe ‘o Hōleva ki he fanga’utá he ‘osi ‘a Fine’upepé. Ki Pātangata, ki Popua pea mo Vaolahí he ‘aho ko ‘ē, ki Houmakelikao, Fangaloto pea ke a’u mai ki he Sia ‘a Tēvoló, ki Kumifonua, ki Ha’atu’ukau pea mo ‘Ananā. ‘A e si’i ngaahi fofonga’i fa’ē kotoa pē ‘o Tongatapu 4, si’oto tupu’anga mamaé.

Fakamālō ki he Fale ‘o Fakafanuá, fanga mokopuna ‘o Fotofili mo Ika Takaú, Fanga Makapuna ‘o Kolo, makapuna ‘o Sakalia mo Motulalo ‘o Ma’ufangá. ‘A e kau uitou, tokavaivai kotoa pē ‘o e ‘otu Tongá. Ko e lotu mo e poupou ki he fatongiá, ko e fatongia eni ne u pole ki aí ke u fai fatongia ma’á e kāingá, Vāhenga Tongatapu 4. Pea ki he Fale Aleá, ki he Kapinetí ke hiki ‘a e fonua ne tuku ki langí hangē ko ia kuo mou mea’í. ‘Oku ou loto fiefia pe mo fakafeta’i. ‘Oku ou hounga’ia ke fou mai he halá ni koe’uhí pe ko e tukupā mo e faka’amu ke fakahā ki tu’a ‘a e ‘ofa pea mo e mateaki ‘a e faka’atu’i ma’á e fonuá ke fou pe ‘i he ngāue fakatamaio’eiki ki he Pule’angá.

Ko u fie fakamālō ki he kau tangata'eiki faifekau kotoa pē he kotoa 'o e ngaahi fungavaka e lotú 'i Tongatapu 4. Na'a mo e ngaahi 'ulu'i siasí 'i Tonga, 'oku monū'ia 'a Tongatapu 4 neongo 'emau tōnounou. He kapau kuo 'ofa'i pehē he Fale 'o Tupou 'a Tongatapu 4 huanoa ai 'a e 'ofa hotau 'Otuá. 'E hala 'apē Sea 'a hono fakanofonofa he Fale 'o Tupou 'a e ngaahi La'ā ...

<010>

Taimi: 1115-1120

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... Kuo Unga Fonuá ki he 'Otu Fangá 'i Ma'ufanga. Tama ko Taufā'āhau Tupou IV, Ta'ahine ko Kuini Sālote he na'e talu pe ia mei mu'a mei a Va'epopua. Na'a mo e kaha'u 'o Tongá ki'i tamasi'i ko Manumataongó pea te u tali pē mei ai mo faifatongia.

Ko u fakamālō atu kia Kilisitina Tuaimē'api mo e kau ngāue 'o e Potungāue Pa'angá. Kia Kelemete Vahe 'o Ma'ufangá mo e kau ngāue 'o e Potungāue Tukupau mo e kotoa kaungā toho palau he Pule'angá.

Sea 'oku 'i ai pē lea tala he mala'e 'o e 'iló, 'oku 'ikai lau 'a e kafó 'oku lau e lavá, ke tanumaki 'a e lelei, uisa Palēmia 'a e Lelei Tahá. Ko e maa'imoa ia 'a Tupou ki Faa'imatá pea mo e taumu'a 'o e 'univēsiti te'eki lesisita ne u ako ai, 'Univēsiti Katolika 'i Ma'ufangá ke taupau'i 'ete tuí. Ko 'etau

mo'uí 'oku hu'u kotoa ki he 'Otuá 'o e lelei, 'Otuá 'oku 'alo'ofa mo faimeesí. 'Oku ne tali 'etau lotú pea 'oku ne tali foki mo 'eku foki ki 'apí. Foki ki 'api ki ha tamai, ha tamai 'oku ne fa'a tatali ki he angahalá.

Pea ko u kole fakamolemole atu ai kiate kimoutolu kotoa pē he 'oku mafesi hoku loto ma'ulalo ni Sea, Kalo mo hoku ki'i fāmili masiva ke fakamālō atu. Tau māvae kava pē.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Minisita MIA

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e 'Otuá mo Tonga ne fai ki ai e tukufonua pea 'oku tau kei fonua malu e 'aho ko eni. Tapu ki he Taloní pea pehē ki hono Falé. Tapu ki he Tama Pilinisí mo Hou'eiki, 'Eiki Palēmia mo e Pule'angá, Sea 'o e Fale Alea mo e kau Mēmipa hono kotoa. Sea ko e 'aho ni ko e, ko u 'omi e tu'utu'uni e Fakamaau'angá pea neongo 'ene faingata'á ka ko u fū hoku kavá, ko hoku tufakanga ia ki he 2022.

'Oku tali mo e loto hangamālie pea 'ikai ha toe lea ka ko e fakafeta'i pē. Fakamālō ki he 'Ene 'Afió falala mo e tohi fakanofó 'o e motu'á ni ko 'ete hounga'ia mo kole fakamolemole, ko e ngata'anga ē faifatongia. Fakamālō ki he Palēmiá, *Hon.* Hu'akavameiliku, falala ne 'omi ke u tokanga'i e Potungāue Fakalotofonua pe ko e MIA. Ne 'ikai tuku ha lelei, mālō e tataki lelei hotau vaka he Pule'anga pea monū'ia ma'u e CEO, Dr. Fotu Fisi'iahi pea pehē ki he kau ngāue tali angí. Fakamālō atu 'Eiki Sea mo e Fale 'eiki ta'u fakahisitōlia eni, hake mai ngaahi faingata'a kehekehe kau ai e mo'ungaafi, *tsunami outbreak* 'o e KOVITI, *flu*, hikihihi totongi e koloá koe'uhí ko e tau 'i Ukraine. Ka ko e laumālie lelei 'a e kau Mēmipá mo 'etau fengāue'aki 'oku ou fiefia 'osi eni e mähina 'e fitu kuo tau ikuna pea kuo *open* e *border* pea kamata e langa 'etau 'ekonōmiká.

Ko u fakamālō foki ki hoku vāhengá ki Tongatapu 7. Ne u kaveinga ‘aki ‘eku fili Fale Alea he 2021 ‘a e ‘ofá mo e taumu’a ke tokoni’i e masiva mo e faingata’a’iá pea hakeaki’i e ma’ulaló. ‘Aho ni ko u lavea he’eku ‘ofá ka he ‘ikai ke ngata ai ‘eku tokoni he ko e uho pe ia ‘eku mo’uí ko e mo’ua pē ke ‘ofa. ‘Ikai ke u kumi ha me’a ma’a hoku fāmilí ka na’a ku kumi ha lelei ma’a Tonga mo ha monū ma’a Tongatapu 7.

Ko u kole fakamolemole atu ki he kainga ‘o e Tu’iha’ateihó, kāinga ‘o Lavaka ki he Kolotau ko Pea, kāinga ...

<002>

Taimi: 1120-1125

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Kāinga ‘o Ma’afu ki he Tu’ilokomana, kāinga ‘o e Tu’i ki Matalikufisi, kāinga e Lomu Halamaumau Koula. Neongo te u tukuange hoku sea ka ‘e kei hoko atu pē ‘etau fengāue’aki, ke langa hotau vāhenga ‘o tokoni’i ‘a e faingata’a’ia.

‘Oatu ‘eku ‘ofa makehe kiate kinautolu na’a nau läunga’i au, ‘oku ‘i ai ho’omou totonu he lao, pea na’a mou ngāue’aki pea ‘oku a’u ho’omou faka’amu.

Fakatauange ke ‘osi ange me’a ko eni kuo tau melino pea tau kāfataha ke langa ‘a e fonua, ‘oku ou talamonū atu kiate kimoutolu kotoa te mou pole ke tongia ‘a e fatongia ‘o Tongatapu 7, ‘oku ‘ikai ko ha ngāue faingofua ka ko e me’a mahu’inga taha ke ‘oua na’a ‘i ai ha taimi te tau to’o ai ‘etau falala mei he ‘Eiki ko e kapineti pē ia ‘oku fe’unga mo e tahi hou. Ko ‘etau piki pē ki he’etau moto, ‘Otua mo Tonga ko hoku Tofi’a.

Sea ‘oku ou kole ke fakalelei’i ‘a e lao ko eni ke ‘oua na’a toe hoko ha palopalema pehē ni, tuku ke mau fua ‘a e hia ‘o e ‘aho ni kae tuku ke faingamālie ‘a e muiaki. Sea ko e ngalutuku eni ‘eku fakahoha’a ‘i ho Fale ‘Eiki he 2022, pea tuku ke u foki ki hoku kāinga ki Tongatapu 7 ‘o tali fekau ki lotu tatau. ‘Ofa lahi atu mo e fonu hounga’ia, mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia.

Me'a faka'osi 'i Fale Alea 'Eiki Tokoni Palēmia

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu ki he ‘afio ‘a e ‘Otua Māfimaafi, mo ‘etau fakafeta’i ko ‘etau a’usia ‘a e ‘aho fakakoloa ko eni ‘Eiki Sea, tapu ki He’ene ‘Afio Tama Tu’i Tupou VI kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini, Nanasi Pau’u mo e Fale ‘o Tupou. Tapu atu kia Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili mo e Hou’eiki ‘o e fonua. Tapu ki he ‘Eiki Palēmia, Hu’akavameiliku, kae ‘uma’ā ‘a e Kapineti ‘a ‘Ene ‘Afio, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai pea ‘oku ou fakamalumu atu ‘i he talamalu kakato ‘o e fonua mo e lotu ‘i he pongipongi ni pea ‘atā ke fakahoko atu ‘a e fakamālō ko eni.

‘Aneafi Sea lolotonga ‘osi ‘a e katoanga fakanofa ‘o e ‘Eiki Nōpele, Nōpele Fohe pea mo e huufi hono fale holo fakakolo ‘i Puke, pea na’a ku ma’u ai ‘a e ongoongo kuo fakahalaia’i au ‘e he Fakamaau’anga Tangi ‘i he hopo na’e tukuaki’i au ki ai. Pea ‘oku ou lotu pē ke u to’o ‘a e faingamālie ko eni ‘i he pongipongi ni ‘Eiki Sea, ke u fakamālō atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale ni ‘i he fengāue’aki lelei kotoa kotoa mo e umouma taha na’a tau fakahoko mai he ngaahi ta’u kuohili, pea tau a’usia mai ai ‘a e ‘aho ni ‘i he Fale Alea ni pea mo e ngaahi fatongia kotoa pē. Ako he me’a lahi mei he Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘i he kātaki, kitaki, mo e fua fatongia mo e feilaulau, pea ‘oku ou kole fakamolemole atu kapau na’e ‘i ai ha tōnounou ‘oku ou hufanga atu pē he lotu.

‘Oku ou to’o mo e faingamālie ko eni ke fakamālō ai ki he ‘Eiki Palēmia, Hu’akavameiliku kae 'uma'ā ‘a ‘Ene ‘Afio ‘i he falalala na’a na ‘omi ki he motu’a ni ‘ou hoko ai ko e Tokoni Palēmia kae 'uma'ā ko e Minisitā ‘a e Kapineti, Mālō ‘aupito ‘a e falala pea fakatauange ki he ‘Otua Mafimafi ke ne kei tapuekina ‘a ‘Ena ‘Afifio kae 'uma'ā ‘a e ‘Eiki Palēmia pea mo e Pule'anga ‘o Tonga kei hokohoko lelei atu ‘a e ngaahi faifatongia pea mo hono fakataumu’a lelei ‘o e vaka ‘o e fonua ‘i he kaha’u.

Ki he ongo potungāue na’a ku tokanga’i ki he ongo *CEO*, Paula Ma’u, Sione ‘Akau’ola, kae 'uma'ā kātoa ‘o e kau ngāue ‘o e *MEIDECC* pea mo e *Public Enterprises*. Mālō ‘aupito ‘a e ngāue, mālō ‘a e ngāue manavakavakava, mālō ‘a e ngāue mateaki fonua. ‘Oku ‘ikai ha lea fe’unga ia ke ne fakakakato atu ‘a e hounga ki he motu’a ni ‘a e ngaahi ngāue kotoa pē na’a mou fakahoko ‘i he taimi na’a tau ngāue mai ai.

Ki he toenga ‘o e kau ngāue fakapule’anga mālō ‘aupito ‘a e ngāue umoumataha hono fataki mai ‘o e fonua ‘i he taimi faingata’a kuo ta u situ’a ki ai, fakafeta’i ‘a e ngāue pea fakafeta’i ‘a e feilaulau. Ko e ‘aho ni ‘oku hangē ‘oku malū ‘a e me’a kotoa ka na’a tau feilaulau koe’uhi ko e ngaahi fatongia na’e pau ke fakahoko ‘i he taimi ‘o e faingata’a ko ia. Na’e ‘ikai faingofua Sea tautefito ki he’etau fononga mai he ta’u ni pea na’e kau ‘a Sihova ‘i hono taulama’i mai hotau fonua, tau a’usia ‘a e ‘aho ni pea kuo tau situ’a ki he ngaahi faingata’a, pea hangē kuo nonga hifo ‘a e fonua, fakafeta’i na’e ‘i ai ‘a e ‘aonga ‘a e motu’a ni mo e Hou’eiki Minisitā ko eni ‘oku mau kau fakataha ‘i he fakahoha’a ‘o e pongipongi ni ‘i he ngāue na’a tau fakahoko.

‘Oku ou ma’u ‘a e faingamālie ko eni ke u fakamālō ai ki he Vāhenga Fili Tongatapu 6, ki he kāinga kotoa ‘o Tongatapu 6, na’a mou falala mai ki he motu’a ni ‘i he ta’u ‘e 7 meimei 8 eni ke fakafofonga’i kimoutolu ki he Fale Alea

<005>

Taimi: 1125-1130

‘Eiki Tokoni Palēmia: ...Ke u hoko ko homou le’o ki he Fale Alea mo e Pule’anga ‘o Tonga ke ngāue’i ‘a e fonua fakalukufua mo e fie tokoni ki he’etau ngaahi fiema’u vivili kotoa pea ke tau langa fakataha hotau vāhenga ako’i ‘etau fānau tokangaekina e kau toulekeleka, kau ngoue mo tōkanga ngātai mo e si’i kakai fefine ki falehanga ‘a e ngaahi fakalalakaka faka’ekonōmika mo fakasōsiale kotoa na’a tau fatu pea tau ngāue’i lolotonga e ta’u ‘e 7 meimei 8 ko eni kuo u hoko ai ko ho’omou Fakafofonga pea ke tau fakamahu’inga’i ‘a e ngeia ‘o e fakataha kotoa pē ke ‘oua na’a li’ekina ha taha ‘i he vāhenga Tongatapu 6.

Pango pē ko e hoko mai ‘a e faingata’a ni mo e lāunga ko eni he funga ‘o e ngaahi tokoni ko ia ka ko ‘oku mahu’inga ke mahu’inga’ia he houa ni ke fakahoko atu ‘eni. Na’a ku fai’aki hoku lelei taha hoku fatongia kotoa pē ma’a moutolu pea ‘uma’ā e fonua fakalukufua pea na’e ‘ikai tuku ha lelei pea na’e ‘ikai tuku ha’aku ivi hono fakahoko hoku fatongia kotoa.

Ko e ‘aho ni ‘oku ou tali ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau’anga loto mo e konisēnisi tau’atāina he ‘oku tau ‘ilo pē ‘a e ngaahi fakamo’oni na’e fai pea mo e me’a totonu na’e hoko. ‘Oku ou tali lelei ‘i he pongipongi ni Sea ‘a e tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na mo e Fale Alea ‘i he *unseat* lolotonga ‘a e mafatukituki ‘a e fatongia ni kiate au ko u fakafeta’i lahi pē au ki he ‘Otua Mafimafi hono tofa ha hala mo’oku pea ‘oku ou tali mo e loto fiefia mo e fakafeta’i.

Mo'oni pē 'a e lau 'a e punake "pau 'e pule mai 'a langi ke u fou 'i he mamahi ni te u 'a'ahi pē ke u tali ko e koloa ke fai hono finangalo" 'Oku 'ikai 'aupito ke fai ha fakatu'atāmaki ki he tofahala 'a e 'Otua ma'a Tongatapu 6 pea he 'ikai tuku 'e he 'Otua ma'a Tongatapu 6 ke tuenoa mole ke mama'o ko u tui ta'etoeveiveiua kuo 'osi tokateu mai 'e he 'Otua hotau Fakafofonga lelei ke ne hoko atu 'a e ngāue ma'a ho'otau vāhenga mo'oni pē fakalotolahi 'a e 'apositolo tau tu'u'aki e tui tau fai ke ngali tangata pea tau fakama'u hifo.

Tongatapu 6 he 'ikai ngata e 'ofa kia kimoutolu ha taimi. Ki he sea kau kau 'ofisakolo mo e kosiliō 6 mālō 'aupito e tuku mai homou ivi mo homou uma ke tau fua'aki 'a e ngaahi fatongia kotoa pē ma'a e kakai hotau vāhenga 'oku ngaholo hotau vaka he 'oku 'ikai ke toe tuku ha ivi ka 'oku tau kau kotoa pea fai'aki hotau lelei taha he taimi kotoa pē ako lahi 'aupito au 'ia kimoutolu he ngāue pea mo e feilalau. 'Ofa lahi atu kia kimoutolu pea fakafeta'i 'i he ngaahi tokoni kotoa pē.

Ki he kau faifekau mo e kau taki lotu 'o e vāhenga mālō e lotu mo e hūfia 'etau ngaahi ngāue kotoa pē 'oua 'e tuku e lotu pea tau poupu kotoa 'aki ia ki he'etau ngāue pea mo 'etau Fakafofonga fo'ou 'oku tau hanga ki ai.

Ki hoku fāmili mālō 'aupito e poupu lava e ngaahi fatongia kotoa pē ki he Pule'anga 'o Tupou pea mo e fonua na'a mou tu'u tafa'aki pē he taimi kotoa lolotonga 'eku hoko ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 6 na'a mou kau pē he fiefia he taimi na'e matangi lelei ai pea mou kau hono inumia 'o e kona he taimi 'o e houtu'u ai 'a e folau. 'Oku 'ikai 'aupito ha lea fe'unga ke u fakamālō atu'aki mālō e kātaki pea mālō e 'ofa.

Sea, 'Eiki Palēmia mo e Fale 'Eiki 'ikai 'aupito ha tu'atamaki ia ki he kaha'u 'o Tonga kei Satai pē 'a Satai pea 'oku kakato ai 'etau falala 'oku ne kei pukepuke pē kitautolu 'o fai 'a hotau fakataulama te mau tatau atu hē ka he'ikai ngata 'a e lotu mo e 'ofa pea fakataunge ke kei lotolotoi ai pē kimoutolu 'e he 'Otua Mafimafi mo fakamaama pea fakaivia 'i hono tataki hotau fonua ni tu'a 'ofa atu.

'Eiki Sea: Koe'uhí kuo tuku mai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga Tangi 'i he 'aho 9 'o 'Aokosi 2022, na'e ngata 'i he 'aho tatau ai pē 'a e toloi pē ko e *stay* 'o e ngaahi tu'utu'uni e Fakamaau'anga Lahi ne 'osi tuku mai fekau'aki mo e ngaahi vāhenga fili ni.

'E ngaue'aki leva 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ko eni kuo 'osi tuku mai 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o fakahā mai hono fakata'e'aonga'i 'a e ngaahi vāhenga fili 'e 3.

Fatongia 'o e Fale Alea ke fakahifo 'a e Kau Fakafofonga 'e Toko Tolu mei honau takitaha sea 'i he Fale Alea

Hou'eiki tau hoko atu leva ki he kongā hono 3, ko e fatongia 'o e Fale Alea ke fakahifo 'a e kau Fakafofonga 'e toko 3 mei honau takitaha sea 'i Fale alea. Ko e fatongia 'o e Fale Alea fakatatau ki he **kupu 21 (5) kupu 32 (1) ó e Lao ki he Fili Fale Alea** ke fakahifo pe *unseat* 'a e ...

<007>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Sea : ... kau Fakafofonga o e ngaahi Vāhenga Fili Tongatapu 4, Tongatapu 6 mo Tongatapu 7 mei honau takitaha sea 'i Fale Alea.

Fakatatau ki he **ngaahi me'a kuo 'osi fakahoko 'e he Fale Alea 'i he kuohili**, 'a ia na'e fakahoko fakamuimui **'i he ta'u 2016**, ko e fakahifo 'o ha Mēmipa mei hono Sea 'i Fale Alea, 'e fai ia 'i he fakataha hoko 'a e Fale Alea 'i he hili 'a hono ma'u 'e he Sea 'o e Fale Alea 'a e tohi fakamo'oni mei he Fakamaau'anga kuo fakata'e'aonga'i 'a e Fili 'o e Fakafofonga 'o ha Vāhenga Fili.

Koe'uhí ne 'osi fakahoko 'a e ngaahi Tangi pea ne tuku mai 'a e ngaahi Tu'utu'uni toloi pē ko e *stay* kuo ngata 'a e mafai 'o e toloi ko iá, 'o makatu'unga 'i he ola 'o e ngaahi Hopo Tangi ne tu'utu'uni 'i he 'aho 9 'o 'Akosi 2022.

Pea ko ia ai **kuo fakata'e'aonga'i ai 'a e fili ki he Fale Alea 'i he 'aho 18 'o Novema 'o:**

1. Tatafu Toma Moeaki na'e fili ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 4,
2. Poasi Mataele Tei na'e fili ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 6 pea mo
3. Sione *Sangster* Saulala na'e fili ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 7.

Koe'uhi ko e fakataha hoko eni 'a e Fale Alea 'i he hili hono ma'u 'e he Sea e Fale Alea 'a e ngaahi Tu'utu'uni 'o e Ngaahi Hopo Tangi **'oku ou fokotu'u atu Hou'eiki Mēmipa** ke tau fakahoko 'etau fatongia kuo tu'utu'uni 'e he Laó 'i **he Kupu 21 mo e Kupu 32 ki he Lao 'o e Fili Fale Alea**, ke tau fakahifo mei honau takitaha sea 'a e kau Fakafofonga 'o:

1. Tongatapu 4 - Tatafu Toma Moeaki,
2. Tongatapu 6 – Poasi Mataele Tei pea mo
3. Tongatapu 7 – Sione Sangster Saulala.

Pea ke tau fakahā 'a e fakahifo 'i he'etau felotoi pē ko e consensus pea ke faka'asi ia 'i he lekooti 'o e feme'a'aki ni pē ko e *hansard record* pea ke hoko ia ko e Tu'utu'uni Faka-Fale Alea 'a ia ko e **Resolution**. He'ikai ke tau hikinima Hou'eiki koe'uhi ko e tu'utu'uni 'a e lao ke tau fakahifo 'a e Fakafofonga. 'A ia 'e 'ikai ke toe fai ha fakahā loto pē pāloti, ko 'etau felotoi 'o fakatatau ki he lao.

(Na'e me'a hake leva 'a e kau Fakafofonga ko eni 'e toko 3 'o me'a atu mei he nofo'anga 'o e Hou'eiki Mēmipa ki he sea he tafa'aki)

Me'a 'Eiki Sea kuo 'atā ngaahi sea 'i Fale Alea vāhenga fili Tongatapu 4, 6 & 7

'Eiki Sea : Hou'eiki 'i. he pongipongi ni, ke hā 'i he lekooti 'a e Fale Alea kuo 'atā 'a e sea Fakafofonga Tongatapu 4, Tongatapu 6 mo Tongatapu 7. Pea kuo fakahoko 'e he Fale Alea 'etau fatongia fakatatau ki he pule 'o e Lao. Mālō Hou'eiki ko 'ene ngata ia 'etau 'asenita Fika 3. Kole atu ki he 'Eiki Palēmia me'a mai.

Me'a 'Eiki Palēmia hili fakahifo kau Minisita mei honau sea

'Eiki Palēmia : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea, 'atā pē ki he motu'a ni ke fai atu mu'a e ki'i fakahoha'a vave pē ko eni. 'I he fakahoko ko eni 'a e Tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga, ...

<008>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Palēmia: ... kau eni he mole lahi ki he Kapineti pea 'oku 'i ai e tui 'a e motu'a ni mole lahi ki he langafonua 'oku tau faí. 'Osi mea'i kotoa pē he Hou'eiki Mēmipa 'a kinautolu ko eni 'oku to'o honau seá he pongipongi ni. Ka neongo pē 'oku hā mau ngaahi tui fakafo'ituitui 'oku 'oatu pē 'emau faka'apa'apa'i 'o e tali angi ki he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga kae 'uma'ā foki ho Fale 'Eiki Sea.

Pea 'oku 'i ai ai e talamonū ka kinautolu ko eni to'o honau sea ka ko e Hou'eiki Minisitā 'ofa pē ke kau e 'Eiki 'i he halafononga, halafononga fo'ou 'oku ne vahe mai ma'a kimoutolu, mole ke mama'o to'o moutolu mo homou seá pehē foki 'e mole ai 'etau fetokoni'akí, fengāue'akí 'a e taupotu taha 'ikai ke mole ai 'a 'etau fe'ofa'akí.

Ko u tui ko e lēsoni lelei eni Sea ki ho Falé kae 'uma'ā hotau kāinga Tonga kotoa 'oku nau fanongo mai he letiō 'a e mahu'inga e faifatongia, mahu'inga mate ma'a Tonga, mahu'inga 'ete faka'apa'apa'i e faitu'utu'uní, mahu'inga ke kei hoko atu 'etau langa fonuá.

Pea ko e kole ia Sea he pongipongi ni tuku mai ha faingamālie 'i he'emau faka'apa'apa'i ko eni e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá ke mau lele atu fakahoko fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni fakalao ke fakakakato 'aki 'emau talangofua ko eni 'i he Fakamaau'angá.

Pea ko e kole ia Sea he pongipongi ni laumālie pē Feitu'u na kae'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa kae toloi atu mu'a 'etau Falé fakakakato 'emau fatongia ko eni mau fanga tokoua ko eni fakakakato homau fatongia ki he Fakamaau'anga pea hoko atu ai pē 'etau 'a'ahí.

Ka ko e ki'i kolé pē ia Sea mo e fakamālō tautautefito ki ho'o fanga tokoua ko eni toko tolu ko eni. Nau hoko atu ki ha halafononga fo'ou. 'Ofa lahi atu ki he Feitu'u na Sea, 'ofa lahi atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea kae 'uma'ā 'a e kāinga Tonga kotoa pē neongo 'a e me'a ko eni 'oku hokó kei hoko atu pē e fakahoko fatongia ho'omou Pule'anga 'ikai ke ai ha me'a ai te ne ta'ofi ai, fai homau lelei tahá ke fakahoko atu homau fatongia na'a mau pole ki ai. 'Ofa lahi atu Sea tu'a 'ofa atu.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Palēmia. Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Tongatapu.

Me'a Lord Tu'ivakanō fakamālō'ia ngäue kau Minisita Kapineti kuo fakahifo

Lord Tu'ivakanō: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e 'Afio 'a e 'Otua Mafimafi. Fakatapu foki ki he Hau 'o Tonga King Tupou VI kae 'uma'ā e Ta'ahine Kuini mo e Fale 'o Tupou. Fakatapu atu Tama Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili kae 'uma'ā e Tēpile 'a e Hou'eiki. Fakatapu atu 'e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā 'o e Kalauní pea fakatapu atu ...

<009>

Taimi:1140 – 1145

Lord Tu'ivakanō: ... Fakafofonga fika 'uluaki 'o Tongatapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea ko u fakamālō pe ki he Feitu'u na ma'u e ki'i faingamālie ko eni ke 'atu pe ha fakafofonga meí he tēpile 'a e Hou'eiki. Koe'uhí ko kinautolu ko 'eni kuo tuku atu ko e 'uhí ko e tu'utu'uni 'a e laó, 'a e fFkamaau'angá. He 'oku 'i ai 'aupito 'a e ongo he ko e 'uhí ko e ngaahi ta'u lahi na'e fai e fengāue'aki pea mo e kau Fakafofonga ko 'eni. Pea 'oku mahino ko 'enau 'i he Falé ni he na'e 'i ai 'a e kakai tokolahi mei honau ngaahi vāhengá na'a nau falala pea tuku kia nautolu e fatongiá ke nau 'i he Fale

Aleá koe'uhí ko e ngaahi fiema'u honau takitaha vāhenga. Pea ko ia Sea 'oku 'i ai 'a e fakamālō lahi 'aupito kia Tongatapu 4, kia Tongatapu 6 kae 'uma'ā 'a Tongatapu 7. Pea mahino pē ko e anga ia 'etau fononga 'i he māmani ko ení he ko māmani ení. Pea 'oku tau a'u mai ki he kuonga kuo kehe ka 'oku tau fakafeta'i pe he 'oku kei taumu'a pe 'a 'etau Tamai 'i Hēvaní.

Ka 'oku tau faka'amu 'e 'i ai ha Tonga ke mahino kia kinautolu ko e 'Otuá ko ia ko e uho ia 'o e me'a kotoa 'i he 'univeesí mo e maama ko ení 'oku tau 'i aí. Mou fononga fiemālie pē he 'e kehe 'a e fakamaau ia 'a e taupotu lahí. Pea ko u fakamālō atu hono tali lelei ke mahino 'oku tau tauhi 'a e laó. Neongo 'oku tau fokotu'u mo fa'u e laó mei heni. Ka ko e feitu'u kehe 'oku nau hanga 'o faka'uhinga'i 'a e laó. Pea ko u faka'amu pē ke 'osi ange 'a e ngaahi me'á ni te tau nofo ke fakalelei'i 'a e ngaahi me'a ko ení ke 'oua toe hoko ha me'a pehē 'i he fonuá ni.

'Oku tau ako he 'ahó ni pea ko u fakamālō lah 'aupito ki he fatongia kuo faí. He na'e fai'aki 'i he hangamālie mo e loto fie tokoni 'i hotau takitaha vāhenga pea mo e fonuá fakalukufua, fakamālō atu. Pea ko ia Sea fakafofonga'i atu pe ko e loto ia 'a e Hou'eikí 'a e fakamālō'ia ki he fatongia he ko e Fale pe ení 'e taha pea ko e Fale 'e taha 'oku tau fāfili taha. Pea 'oku tau ō maí ke talatalanoa'i e me'a lelei fakalukufua ki he Tu'í mo hono kakaí mo e fonuá. Ke mahino kia kitautolu ko e 'Otua mo Tonga ko hotau tofi'a ia.

Pea ko ia Sea 'oku 'ikai te u toe fakalōloa ka ko u fakamālō pe he ki'i faingamālie ke 'atu 'a e fakamālō ki he ngaahi tamaio'eiki ko ení. Ne 'ikai ke toe tuku ha lelei, mahino na'e fai e fatongiá ka ...

<010>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'ivakanō: ... koe'uhí pē ko u tui mahalo ko au 'oku fuoloa hení pea 'oku mahino pē kiate au kimoutolu pea ko u fakamālō lahi atu. Pea ko ia Sea tau, hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Palēmia ko e tu'utu'uni ia 'a e laó pea 'oku mahino te tau tauhi pē e laó.

Ka ko u tui 'oku tau ako ki he kaha'ú pea tau fai ha me'a ke 'oua toe hoko e me'a ko ení he 'oku kau ia Sea ki ha me'a ke ne hanga 'o fakaholomui'i 'a e ngāue 'a e Pule'angá ki he kakai fakalukufua. Pea ko ia Sea 'oku 'i ai e fakamālō lahi ki he Feitu'u na pea 'oku 'i ai 'a e 'ofa lahi atu 'aupito ki he Palēmiá pea mo 'ene Kapinetí kae taukave kia kimoutolu Fakafofonga Fika 4, 6 mo e 7. 'Ofa lahi atu pea ke nofo'ia 'a e 'Otua Mafimafi pea ke ne kei tataki ai pē ho'omou ngaahi 'alungá. Mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 10.

Me'a Dr. Tu'i'onetoa fakamalo'ia kau Minisita kuo mole honau sea Fale Alea

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, Fale Alea 'o Tonga. Pehē 'a e fakatapu ki he Tama Pilinisí, Kalaniuvalu Fotofili, tēpile 'a e Hou'eikí. Fakatapu atu 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā mo e tēpile 'a e Kapinetí pea pehē 'a e fakatapu ki he tēpile 'a e Kakaí.

Ko e tu'u hake pē 'a e motu'á ni 'o fakafofonga'i 'a e tēpile 'a e kakaí pea mo, pea mo e kongá 'o kimautolu na'e kau 'a e kau Fakafofonga na'e kau he faingata'a ne tofanga ai 'i he, 'i he faka'ilo faka-Fale Alea ko ení. Kae fakafeta'i kimautolu 'oku, 'oku mau tu'u he pongipongi ní 'oku mau hao kimautolu 'o hangē ko e lau ko ē 'a e himi ko e hao mei he loto afi. Mālō pē mau tō mai ki he tafa'aki ko ení. Pea 'oku 'i ai 'a e ongo'i mo'oni 'a e 'ofa kia kimoutolu kotoa ko ení kuo hoko ki ai 'a e tu'utu'uni 'a e laó.

Ko e anga ia e halafononga ko e 'ikai ke tau hanga 'o makupusi kae tokoni mai 'a e 'Otuá. 'Oku ne hanga pē 'o fakanonga kitautolu pea tau kei sio pē kimu'a pea tau tali pē hotau, 'a e ngaahi faingata'a kotoa hotau uí mo tau hanga pē ki he 'Eiki mo e falala kakato 'oku kei Sātai pē 'a Sātai te'eki ai ke liua ia 'e ha taha. Mo'oni kotoa 'a e anga ko e ngaahi me'a ko eni na'e hokó na'e faka'ohovale pea na'e 'i ai e ngaahi loto ia na'e puna. Ko hono mo'oní ko e taimi na'e hoko aí na'e pehē ka na'e 'alu pē taimi pea tokoni pē 'Eiki 'o lava pē 'o fakamolū.

Pea a'u mai ki he 'aho ní 'oku kei Tonga pē 'a Tonga, kei lanu mata pē 'a Pangai pea 'oku kei vilingia pē e fuká. Pea 'oku tau hoko atu 'a e ngāue pea 'oku 'i ai 'a e 'ofa atu kia kimoutolu kuo mou mavahe atu mei he fua fatongia. Pea 'ofa atu tangata'eiki Palēmia ke hoko atu ko ia 'a e ngāue mo talamonū atu mei a kimautolu ko eni mei he tēpile 'a e kakaí pea mo kimautolu ko eni na'e 'i ai, na'a mau ki'i kau 'i loto he fo'i fekuki ko eni pea mālō 'emau hao mai. 'Oku mau kei lava pē 'o tu'u. 'Oku 'i ai e 'ofa lahi atu kiate kimoutolu 'ikai ke ma'u ha lea lelei ka ko e fakafofonga'i atu pē kimautolu 'i he pongipongi ni. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu Hou'eiki. Ko u kole atu pē Hou'eiki ke mou fakamolemole'i au 'i he toe fatongia ko eni ko e Sea e Fale Aleá. 'Oku 'i ai pē taimi 'oku te fiefia pea 'oku 'i ai e taimi 'oku te loto mamahi ka 'oku ou ...

<002>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Sea: ... fakamālō atu Hou'eiki 'i ho'omou ngaahi poupu 'i he pongipongi ni, pea 'oku tau fakatokanga'i ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Palēmia ke tau toloi koe'uhi pē ko e ngaahi *issue* ko eni kuo 'ohake. 'Eiki Nōpele Tongatapu.

Poupu ki he fokotu'u Palēmia kole toloi e Fale

Lord Tu'ivakanö Tapu pē mo e Feitu'u na Sea kātaki pē he tu'u, ka ko e ne fokotu'u pē koe'uhi ke poupu pē ki he fokotu'u ko ia 'a e 'Eiki Palēmia koe'uhi ke ...ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea: Ko ia. Lava ke mou fakatokanga'i hifo pē 'etau 'asenita na'e lava 'etau ngāue ki he ngaahi Lao Fakaangaanga na'e fakahū mai 'e he Pule'anga pehē foki ki he ngaahi *Regulations* pē ko e 'ū Tu'utu'uni, 'o tali, 'a ia ko 'etau toenga 'asenita kapau te mou me'a hifo pē ko e 'ū Līpooti Fakamatala Fakata'u pē eni 'oku toe.

Pāloti'i 'o fakapaasi fokotu'u Palēmia ke toloi e Fale Alea

'I he'ene pehē 'oku 'ikai ko ha ngāue eni ia 'oku fakavavevave 'e malava pē ke toloi ha loto ki ai 'a e Fale. Pea na'e 'osi fakapolokalama'i pē ia ke tau 'aho faka'osi 'apongipongi ka tau hoko atu ki he 'a'ahi faka-Fale Alea. Pea 'oku ou poupu atu pea ko ia mou loto lelei pē ke tau kamata ai pē he efiāfi ni 'a e 'A'ahi Faka Fale Alea, ka te u kole Hou'eiki ke tau toloi fanongonongo koe'uhi pē na'a fiema'u ke ui 'a e Fale Alea ha taimi makehe 'i ha fiema'u 'a e Pule'anga koe'uhi pē ko e ngaahi taimi eni 'oku makehe mei he angamaheni 'o e ngāue 'a e Fale. Pea te u kole ki he kalake ke t u pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau toloi fanongonongo 'a e Fale Alea fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila mo e Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pohiva Tu’i’ onetoa, Taniela Liku’ohihifo Fusimalohi, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Takimamata, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, *HSH*. Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakano, ‘Eiki Nōpele Vaea. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki ko eni ko e toko 17.

‘Eiki Sea: Ko ia Hou’eiki te u toloi fanongonongo ‘a e Fale mou me’a hake ke tau kelesi..

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai pe Fale Alea he ‘Eiki Sea Fale Alea)

Tutuku - Taimi 1155am.

<005>